

K İ T A P T A H L İ L İ

«AMERİKAN KAPİTALİZMİ» nin Tahlili

Nejat BENGÜL

AMERICAN CAPITALISM

The Concept of Countervailing Power

John Kenneth Galbraith

(Houghton Mifflin, Boston 1952)

I

Son yıllarda iktisat ilminin muhtelif dallarında yapılan neşriyatın büyük kısmını teorik eserlerle dolu kitapları teşkil etmektedir. John K. Galbraith'in başlığını «AMERİKAN KAPİTALİZMİ Telafi edici (İktisadî) Nüfuz (veya Kuvvet)» olarak tercüme edebileceğimiz kitabı ise bu umumî temayülden ayrılmaktadır. Bu kitap, teorik temeli itibariyle Chamberlin ve Joan Robinson'un Inhisarcı Rekabeti, Schumpeter'in İleri Kapitalist İktisatta ihtiraların tatbiki prosesi ve nihayet Keynes'in Makro Kemiyetlerin Fonksiyonel Münasebetleri ile yakından alâkalı olmakla beraber, daha ziyade asrın ilk çeyreğindeki Amerikan İktisatçılarının «müessesevî ve kültürel tetkik ve tahlil an'anesine» sadık kalmıştır. Amerika'da «Institutional Economics» tabiriyle ifade edilen «müesseselere dayanan iktisadî tetkikler», iktisadî hayatın izahında, bilhassa Adam Smith'den sonraki Klâsik İngiliz İktisatçıları ile başlayan ve Avusturya Okulu ile akademik iktisadın mevcut bulunduğu bütün müesseselerde hakimiyetini kuran «Teorik Ortodoks İktisada» bir alternatif teşkil etmektedir. Bu bakımdan Alman Tarihçi Okulu, Kapitalizmin Dinamik Tetkikini yapan Marksist Okul ve Müesseseciler, Ortodoks Teoriye karşı aynı cephededirler.

Müesseseci İktisadın Teorik İktisattan farklarını muhtelif noktalarda görmek kabildir. Bu farkların anlaşılması Galbraith'in eserinin dayandığı fikri temellerin anlaşılması için zarurîdir.

Müesseseci İktisat, bazan zannedildiği gibi, tamamiyle tasviri değildir. Amprik çalışmaları istikra metoduna tercih etmekle beraber, gayesi teorik iktisatta olduğu gibi tamimlere varmaktır. Yalnız her içtimai muhitteki ve her devirdeki iktisadî hadisenin bir takım universal prensiplerle ve mekanik olarak izah edilmesi yerine, muayyen bir cemiyete ve mu-

ayyen bir zamana ait müşahedelerden, yalnız o cemiyetin ve zamanın iktisadî sistemini izah eden tamimlere varmayı tercih etmektedir. Müesseseci İktisadın da teorileri vardır. Ancak bu teoriler iktisadî hadisenin muayyen zaman ve yerdeki izahını verir. Bütün iktisadî hadiseyi izah edebilecek çok umumî prensipleri vazetmek iddiasında değildir. Bu iktisatçıların teorilerinin mahdut bir çerçevesi olması, bunlara erişilirken takip edilen metodun tabii bir neticesidir. Muayyen bir sahada devamlı bir temayülün ne olduğunun anlaşılabilmesi için müşahede yapılması ve vakıa toplanması icabeder. Bu kadar geniş malûmat ise enerjiler mahdut bir saha üzerinde teksif edildiği takdirde toplanabilir. Bu malûmatın hadiseyi izah kabiliyeti alâkalı olduğu muayyen sahanın sınırında durur.

İktisadî hadisenin bir takım üniversal prensiplerle izahı müesseseci iktisatçının dinamik ve tekâmülcü dünya görüşüne uymaz. O, mekanik bir simetriden ziyade, insan hadisesinin asimetric de olsa, muğlak da olsa «doğru» izahını aramaktadır. Dayandığı temel felsefe kâinatta nizam ve istikrar kadar, değişiklik ve inkişaf imkânının da kaide olduğu felsefesidir. Nitekim insan tabiatını her zaman ve her sosyal muhitte «şahsî menfaatin tahakkuku için rekabete mütemayil» olarak kabul etmez. Değişmeyen bir insan tabiatından ziyade, değişen müesseseler vardır. Müşahede edilen insan tabiatı, bu sosyal müesseselerin esasen mevcut bulunduğu bir sosyal muhit içinde doğar ve şeklini iktisap eder. Bu müesseseler «rekabet» kadar, maddî ihtiyaçların tatmini için gruplaşmayı ve grubun mensupları arasında işbirliğini de insan tabiatının başlıca unsuru haline getirebilir. İşte bunun için muayyen bir zaman ve cemiyette insan tabiatının anlaşılması bu müesseselerin anlaşılmasını gerektirir. Halbuki Teorik İktisat aydınlatmak istediği hadisenin içinde cereyan ettiği muhitin müesseselerini tecrit eder ve bunları tetkiklerinin dışında sayar. Müesseseci iktisadın ise esas muhtevasını bizatihi bu müesseselerin tetkiki ve hangi tarihi seyirden sonra bugün içinde buldukları kalıbı iktisap ettiklerinin anlaşılması teşkil eder. Bu suretle teorik iktisadın esas itibariyle statik ve mekanik veçhesine mukabil, Müesseseci İktisadın dinamizmi de anlaşılmalıdır. (1) Müesseseler değişmektedir. İktisadî davranışı bunlar tayin ettiğine göre, bunlardaki değişiklik temayül ve istikametlerini bulmak İktisatçıya düşen birinci vazifedir.

Müesseseci iktisat, ne iktisadî hadisenin ne de sırf iktisadî saiklerin, diğerlerinden tecrit edilebileceğini kabul eder. Teorik iktisadın metodu ise gayet disiplinli bir şekilde kompartmantaldır. İktisat ilminin sahasını

(1) MODERN ECONOMIC THOUGHT American Contribution Alan G. Gruchy, New York, Prentice Hall 1948, Ekonomik hadisenin daha ziyade dinamik ve tekâmülcü zaviyeden tetkikini ifade etmek üzere Müesseseci İktisat için «Holistic Economics» tabirini de kullanmaktadır. Sayfa 4.

dikkatle tarifi ve bundan sonra da istiklâlinin ilânı teorik metodun hareket noktasıdır. Müesseseci İktisat ise sosyal hadiseyi ona tesir eden her türlü amille birlikte ele almakta, yalnız iktisadî veçhenin ayrılıp tetkik edilmesini sun'î saymaktadır. Müesseseci an'aneyi takip eden İktisatçılar psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, siyasî ilim, hukuk ve diğer sosyal ilim ve disiplinlerin vardığı neticeleri yakinen takip ederler, iktisadî hadiseyi izahlarında bu kabil saiklerden bol bol istifade ederler. Bu sebepten ferdin sahsî menfaatinin tahakkuku için yegâne yolun ve hatta başlıca yolun istihsal ve istihlâki piyasada teşekkül eden fiyata göre ayarlamaktan ibaret olmadığı, çok kere muhtelif vasıtalarla ele geçirilen politik kontrolün bunu teminde kullanıldığı onların gözlerinden kaçmamıştır.

Müesseseci İktisadın şu yukardaki hususiyetlerinden derhal çıkan bir netice «grup davranışı» nı Avusturya Okulunun ferdî istihlâk ve istihsal birimlerinin davranışına tercihen tetkik mevzuu yapmasıdır. Avusturya Okulundaki temayül, sosyal davranışın anlaşılması için muta kabul edilen Öklidvari bir insan psikolojisinden istihraç edilen ferdî davranışları hareket noktası olarak kabul etmektir. Müessesecilere göre, sosyal bir araştırma ferdî hareketleri değil, doğrudan doğruya sosyal davranış mevzuu ittihaz etmelidir. Fert, hareketlerini, sosyal normlar ve âdetlere göre tanzim eder. Keynes'in ve onu takip eden İktisatçıların «İktisadî bir bütün olarak tetkik etmek» şeklinde ifade edilebilecek metodlarının ve bilhassa fertler tarafından istikbale ait tahminlerin yapılmasında sosyal davranışın oynadığı rol hakkındaki izahlarının, teorik iktisatla müesseseci iktisat arasındaki bu farkı bir miktar ortadan kaldırdığı söylenebilir.

Müesseseci İktisatçılar Teoricilere nazaran İktisat Politikası ile daha fazla alâkadarlardır. İktisatçının sosyal refah hakkında bir takım ölçülere sahip olmasına veya bu ölçüleri cemiyetin müesseselerinden alıp kullanmasına Teorik İktisatçılar gibi muarız değildirler. Tahlillerinin sun'î tecritlerden masuniyeti ve geniş bir tarihi tekâmül perspektifine sahip olmaları onları realist izahlara ulaştırmış ve iktisat politikası bakımından Teoricilerden daha selâhiyetli kılmıştır. Muayyen bir cemiyette iktisadî menfaatlerin müşterekliği esas olabileceği gibi, bir diğerinde de bu menfaatler arasındaki zıddiyet hâkim unsur olabilir. Bu takdirde bu zıddiyetin cemiyetin siyasî ve içtimaî müesseselerine uygun olarak ve ahenkli bir şekilde halli için politika tavsiyelerinde bulunmaktan çekinmemişlerdir. (2)

İktisadî hayatın müessesevî olarak tetkiki an'anesinde muayyen bir cemiyetin, mesela Amerika'nın, iktisadî sistemi daima değişme halinde olan bir prose addedilir. Her hangi bir kısmının tamamıyla izah edilebil-

(2) Gruchy a.g.e. sayfa 541

mesi için, onun bütün iktisadî dinamizmle olan temas ve münasebetinin tesbiti lâzımdır. Müesseseci İktisatçıların «nihaî ilmî gayeleri, bütün Amerikan İktisadî Sisteminin işleyişinin anlaşılması» ve izah edilmesidir. (3)

II

Galbraith de yalnız Amerikan Ekonomisinin ve onun yalnız şu sıradaki durumunun, bilhassa bu cemiyetin mevcut müesseselerine ve bunlardaki değişme temayüllerine dayanarak, bir izahını vermeğe çalışmaktadır. Onun yaptığı, ileri kapitalist bir sistemin Marksizme alternatif dinamik bir tetkikidir. Doğru neticelere varabildiği nisbette tahlilleri Marksist Okulun kabul ettiği pesimist neticelere bir cevap teşkil eder. Marksistlere göre mevcut müesseselerinden dolayı temerküz ve tevali eden buhranlarla kapitalizmin kendi kendinin mezarı olması kaçınılmaz bir akıbetir. Galbraith ise Amerikan Kapitalizmini tetkik etmekte ve neticede muayyen sebeblere dayanarak bu akıbeti reddetmektedir. Bilâkis kapitalizm, kendi geliştirdiği iktisadî ve politik müesseselerle, muhtelif iktisadî kuvvetlerin, yaşama ve devam etme kabiliyeti olan bir muvazene meydana getirmelerine imkân vermiştir. Ve temayül bu muvazenenin bozulması değil, gittikçe daha fazla yerleşmesi ve istikrar kesbetmesi istikametindedir. Bu muvazene ortodoks statik iktisat teorisinin mekanik muvazenesinden çok farklıdır. Müessesecilerin, iktisadî inkişafın bir safhasında, «sosyal âdetler, şahsi menfaat ve her nevi âmme kontrolü gibi muhtelif faktörlerin işleyişinin bir neticesi olarak meydana gelen» (4) iktisadî ve politik kuvvetler muvazenesidir.

Galbraith eserinde iktisadî hayatın üç ana meselesi ile de alâkadar oluyor. Kaynakların ve iş gücünün muhtelif ihtiyaçların tatmini için sahalar arasında taksimi, kaynakların ve iş gücünün istihdam seviyesi ve nihayet teknolojik ve ekonomik inkişaf, bugünkü Amerikanın arzettiği iktisadî, içtimaî, politik, kültürel ve teknik muhit içinde tetkik edilmiştir. Müellifin hareket noktasını bu muhit hakkındaki temel müşahedeler teşkil etmektedir. Bu müşahedelerde, muayyen sahadaki bir hadisenin bütün veçheleri ile müşahedesi, yalnız iktisadî addedilen veçhenin tamamıyla tecrit edilerek araştırılmasına tercih edilmiştir. Esasen müellifin «Böyle bir kitapta iktisatla siyaset arasındaki hududun hayalî bir hudud olması icabediyor. Bu hudud okuyucuya bile danışılmadan defalarca geçilecektir» ifadesi (Önsöz IX) bu yolu tercih ettiğini gösteriyor. Gerçi bu, eserin şekli mükemmelliği bakımından bir zaaf addedilebilir. Ancak bir hadisenin bütün veçheleri ile bir arada arzedilmesinin, eserin bir müracaat kita-

(3) Gruchy a.g.e. sayfa 5

(4) Gruchy a.g.e. sayfa 555

bı olarak kıymetini azaltmakla beraber, onu daha kolaylıkla okunabilir hale getirdiği de inkâr edilemez.

Amerikan muhiti hakkında yapılan müşahedelerin en mühimini piyasa organizasyonlarına dair bir müşahede teşkil etmektedir. Bugün bu ekonomide klasik tam rekabetin cari olduğu sahalarda nisbeten mahduttur. Ancak ziraatte, dokuma ve giyim eşyası endüstrilerinde, kömür madenciliğinde ve az ehemmiyetli diğer bir kaç sahada istihsal faaliyetinin, her biri tek başına piyasaya tesir etmek imkânına malik olmıyan, bilâkis kendi faaliyetlerini piyasanın kendileri için muta teşkil eden fiyatlarına uydurmak mevkiinde olan küçük teşebbüsler tarafından yürütüldüğü söylenebilir. Ekonominin daha büyük kısmını teşkil eden sanayi sektöründe meselâ, otomobil, çelik, kauçuk, ziraî âletler, tütün, içki, kimyevî maddeler, radyo vesaire endüstrilerinde ise, şöyle bir manzara göze çarpmaktadır: Endüstrinin kuruluş safhasında hakikaten bir sürü ufak teşebbüsün faaliyette bulunduğu görülmektedir; her an yeni yeni ufak teşebbüsler endüstriye dahil olmaktadır. Fakat zamanla bu ufak teşebbüslerden mahdut bir kaç tanesi hacim kazanmakta ve satış ve fiyat politikaları ile piyasaya tesir edebilecek duruma geçmektedirler. «Artık bundan sonra endüstrideki bütün değişiklik esasen yerleşmiş büyük teşebbüslerin birbirlerine nazaran durumlarındaki değişiklikten ibaret kalmaktadır» (36). Yeni teşebbüslerin bu endüstriye girmeleri güçleşmiştir. Bu, tamamiyle imkânsız değildir. Fakat «giriş masrafları» adını verebileceğimiz oldukça ağır hususî bir masraf kategorisine katlanılmasını icab ettirir. «İnhisarçı Rekabet» adı altında ifade edilen piyasa organizasyonları, bilhassa sanayi ile alâkalı piyasaların büyük kısmını işgal etmiştir. İnhisarçı rekabet, tam rekabetle tam inhisar arasındaki her türlü melez piyasa organizasyonunu ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Müellif, her halde bilhassa politik bakımdan arzettiği ehemmiyetten dolayı, daha fazla inhisarçı rekabetin «Oligopol» şekli ile meşgul oluyor. Çok sayıdaki teşebbüslerin mahsullerini farklılaştırarak rekabet etmeleri hali sadece zikrediliyor. Hakim şekil olması, mahsul farklılaştırılmasını da ihtiva etmesi ve politik tesirlerinin hakikaten mühim olması itibariyle, kendisinin daha ziyade oligopol üzerinde durmasını haklı bulmak kabildir.

İşte Amerikan Ekonomisinde ilk cihan harbinden sonra müşahede edilen temayül budur. Galbraith böyle bir durumun niçin meydana geldiği hususunda da bazı izahlar veriyor. Ona göre büyük teşebbüslerin gelişmesi, bazı kimselerin temerküzü gaye edinip muhtelif malî ve hukukî kombinasyonlarla tabii temayüllerin hilâfına olarak onu tahakkuk ettirmelerinden ziyade, bazı sahalarda büyük ölçüde istihsalin sağladığı masraf avantajlarından ve verimde artma husule getiren «sınaî tecrübe» nin ancak bir sahada oldukça uzun müddet faaliyet gösterdikten sonra elde edilebilme-

sinden ileri gelmektedir. Birinci nokta umumiyetle ortodoks iktisatta da «sanayide artan verimler kanunu» adı altında eskiden beri farkedilmiştir. İkinci nokta ise tekniğin ilerlemesinin ve istihsal prosesinin gittikçe daha muğlak ve teferruatlı bir hal almasının bir neticesidir. Bu teknik hadisenin piyasa organizasyonu müessesesinde meydana getirdiği derin değişikliğin ve bilhassa bir bütün olarak Amerikan iktisadî sistemi içinde işgal ettiği yerin ortaya çıkarılmasını, bu hususta Chamberlin, Robinson ve Schumpeter gibi iktisatçıların teorik çalışmalarından istifade etmiş olmasına rağmen, müellife atfetmek doğru olur. «Sinaî tecrübe» her müteşebbis veya onun teknik idarecisi tarafından muayyen bir sahada oldukça uzun müddet bizzat faaliyetten sonra elde edilebilecektir. Bu vakıa, bir sahada esasen çalışmakta olan teşebbüslerle bu sahada yeniden faaliyete katılacak teşebbüsler arasında mühim bir fark meydana getirmektedir. Bu yeni teşebbüsler sinaî tecrübeden mahrum oldukları için çok yüksek masraflarla istihsalde bulunabilirler, bu sahadaki oldukça uzun mazili teşebbüsler ise, bu tecrübeye sahip bulduklarından, maliyet fiyatında pek az bir yükselme ile, hatta ekser ahvalde bir düşme ile hacimlerini genişletebilirler. (37) Bu vakıa ikinci nevi teşebbüsleri malî yatırımda bulunmak isteyen kimseler için birincilere nazaran daha cazip bir duruma getirir. Malî sermaye bulmakta güçlük çeken yeni teşebbüslerin bu endüstriye katılma nisbeti gittikçe düşer. Diğer taraftan eski teşebbüslerin hacimleri büyür ve bunların bazıları piyasada tesir icra edebilecek duruma gelmeye başlar. Endüstriden mevcut teşebbüslerin bazılarının çekilmesi de süratlenir. Buhran veya gerileme devirlerinde mevcut teşebbüslerden küçük çapta ve az verimle faaliyette bulunanlar ortadan kalkar; fiyat yükselmesi devirlerinde malî durumları kuvvetli olan ve yüksek kârlar vaadettikleri için kolaylıkla sermayelerini arttırabilen büyük teşebbüsler küçük ve zayıf teşebbüsleri satın alır. Nihayet endüstride bir kaç dev teşebbüsün bütün piyasaya hâkim olduğu ve bir iki tane de gayet zayıf malî kudretteki küçük teşebbüsün yaşamakta ısrar ettikleri bir durum nihaî muvazene hali teşkil eder. İşte Amerikan endüstrisinin büyük kısmında cari olan oligopollerin meydana gelişini müellif böyle izah ediyor.

Sanayide temerküzün -mahdut sayıdaki büyük teşebbüslerin piyasaları aralarında taksim etmelerinin- muhtelif misalleri de verilmektedir. Nihayet müellif, 1947 de bir hükûmet dairesi tarafından neşredilen istatistikte Amerikadaki 113 en büyük sanayi ortaklığının sanayide kullanılan fabrika, tesisat vesairenin % 47 sine sahip olduğunu anlaşıldığını belirterek, Amerikan Ekonomisinde temerküzün ve tam rekabete benzemiyen bir piyasa manzarasının hâkim manzara olduğunun reddedilemeyecek şekilde tespit edildiği neticesine varmaktadır (47). Bundan sonraki tahlillerin pek çoğu bu temel müşahede etrafında toplanacaktır.

Kapitalizmin teorisi 18 inci asırda gelişen Klâsik İngiliz Okulu tarafından sağlanmışır. Bu teoriye göre tam rekabet müessesesi mevcut olduğu takdirde kapitalizm ekonomik kaynaklardan tam istifadeyi temin edecek ve müstehlikler için azami tatmin durumuna varılmasına imkân verecek şekilde işler. Devletin iktisadî hayata müdahalesine lüzum yoktur. Bu müdahale zararlıdır da. Çünkü ferdî kararlar yerine sosyal kararların ikame edilmesine sebep olur. Tam rekabet mevcut olduğu takdirde iş gücü ve diğer kaynaklar muhtelif sahalar arasında müstehlik talebinin icaplarına göre dağılacaktır. Bu suretle müstehlikler ekonominin işleyişinde nazım rolündedirler. Bu mülâhazalarla tam rekabet halinde işleyen bir kapitalist piyasa organizasyonunun sosyal refah bakımından kabil olan maksimum neticeyi verdiği düşünölmüştür. Piyasa organizasyonu tam rekabetten ayrıldığı nisbette sosyal refah azalmaktadır. Bu refah kaybı, bir tam rekabet modeline göre elde edilecek netice ile fiili netice arasındaki fark tarafından ölçölür (5).

Müellifin esas problemi, tam rekabet mevcut olmadığına göre Amerikan Ekonomisinde kaynakların dağılışının ve bunlardan istifadenin optimal olduğunun nasıl söylenebileceğidir. Nitekim ekonominin tam rekabet modelinden ayrılmış olması bilhassa liberal muhitlerde endişe uandırmaktadır. Müellif Amerikada «Liberal» tabirinin Avrupadakinden tamamiyle farklı bir mana ifade ettiğini belirtiyor. Amerikan Liberali tekâmülcüdür. Sosyal refahın yükselmesini ister, bunun için mevcut menfaat gruplarına aleyhtardır. Sosyal refahın temini maksadiyle icabında âmme otoritesinin müdahalesi ile bu kabil hususî menfaatlerin kırılmasına taraftardır. (Önsöz X)

Tam rekabet mevcut olduğu zaman iktisadî kudret yaygın bir durumda bulunduğundan hiç bir grubun diğer fertler üzerinde «nüfuz» sahibi olması kabil değildir. Müellif «nüfuz sahibi olmak»tan başkalarının hayatlarına ve iktisadî vaziyetlerine tesir edebilecek kararları verecek mev-

(5) Aslında tam rekabet dahi sosyal refah bakımından azamî neticeyi vermeyebilir. Tam rekabette kaynakların muhtelif sahalar arasında dağılması müstehliklerin efektif taleplerine bağlıdır. Bu ise gelir dağılışı tarafından tayin edilir. Tam rekabet modelini muta kabul eden müellifler gelir dağılışı meselesi ile meşgul olmamakta ve muayyen bir gelir dağılışı muta olarak verildiği takdirde tam rekabetle varılan neticenin başka her hangi bir piyasa organizasyonu ile varılandan daha büyük olacağı fikrini ileri sürmektedirler. Bu fikre göre gelir dağılışını sosyal refah bakımından incelemek iktisatçının vazifesi değildir. Bu bakımdan politika, hemen hemen her memlekette, ortodoks teorinin ilerisinde gitmektedir. Amme otoriteleri esasen ferdî gelirlerden vergi almakla ve bunların hasılatını şu veya bu şekilde harcamakla, sosyal refaha taallük eden bir takım kıymet hükümlerine sahip olmak mevkiinde kalmaktadır. Bugün bu hususta herhangi bir nazarî hudut çizilemez. Böyle bir hudut, âmme otoritesinin kıymet hükümlerine mukabil, onu çizen müellifin kıymet hükümlerini ifade etmekten ileri geçmiyecektir.

kide bulunmayı anlamaktadır. Amerikan an'anesi bir bütün olarak nüfuza aleyhtardır. Ne büyük teşebbüsün başındaki iş adamları, ne âmme otoritesini temsil eden memurlar, ne de işçi liderleri bu sosyal atmosfer içinde «iktisadî nüfuz» sahibi olduklarını açıkça iddia ve kabul ederler. Tam rekabet iktisadî nüfuz meselesini de halletmişti. Sosyal hayatın onu meydana getiren fertler tarafından değiştirilemeyen kendine mahsus bir hüviyeti vardı. Halbuki ekonominin büyük kısmında büyük teşebbüslerin tutunması bu meseleyi yeniden ortaya çıkarmıştır. «Amerikada istihsal faaliyetinin büyük kısmının nisbeten mahdut sayıdaki büyük ortaklıkların idaresi altında yürütüldüğü» ve «Amerika millî hasılasının üçte biri ile yarısı arasındaki bir miktarını istihsal eden dev ortaklıkların reislerinin bir sinemaya rahat rahat sığabilecek kadar mahdut sayıda» olduğu düşünülürse (6-7) liberallerin bu korkusu yersiz de değildir.

Amerikadaki diğer fikir blokunun, muhafazakârların, arzularına da tam rekabet modeli uyuyordu. Muhafazakârların korkusu bilhassa âmme otoritelerinin nüfuz ve itibar kazanmalarıdır. Onlara göre bunun tabii yolu «hususî iktisadî nüfuzları» kırmak bahanesi ile âmme otoritesinin yeni sahalara el atmasıdır. Tam rekabetin mevcut olduğu bir muhitte devlet müdahalesinin arttırılmasında veya devlet iktisat sektörünün genişletilmesinde bu bahane kullanılamaz. Burada muhafazakâr görüşleri inceleyen müellifin işaret etmesi icabeden bir nokta, bu grubun umumiyetle hiç olmazsa bir sahada âmme müdahalesinin genişlemesini teşvik ettiği ve memnunlukla karşıladığıdır. Bu saha ise, işçi sendika ve organizasyonlarının nüfuzunun tahdididir.

Tam rekabet modeli meydana getirildiği zaman o günün cemiyetinin meselelerine uyuyor ve o günün ekonomisini izah edebiliyordu. Hadiselerin değişmesi, buna mukabil fikirlerin olduğu gibi kalması, bugünün cemiyetinin iktisadî yapısını fikri temelden mahrum bırakmıştır. Liberaller büyük teşebbüsün sosyal refah zararına gittikçe nüfuzunu arttıracığı ve malî kontrollerle hürriyetleri tahdid edeceği korkusu ile, muhafazakârlar da devletin sosyal refah ölçülerinin gittikçe yükselerek ve faaliyet sahasının gittikçe genişliyerek Amerikan ekonomisinden hususî teşebbüsü, Amerikan siyasî hayatından da ferdin hürriyetlerini tardedeceği korkusu ile Amerikan Kapitalizminin eriştiği bugünkü durumu istikrarlı ve devamlı addetmemektedirler.

III

Öte yandan her iki grup için müşterek bir korku daha vardır. Bu, ekonominin bir harp sonu buhranından asude kalamıyacağı korkusudur. Ortodoks iktisat teorisinin kaynakların muhtelif sahalar arasında dağıtılması için olduğu gibi, bunların tam istihdamı için de basit bir formülüyon korkusu bütün gruplar tarafından benimsenmişti. Liberallerle Muha-

vardı: Say'ın Mahreçler Kanunu. Uzun müddet vakıaların rağmen bu kanunun doğruluğu kabul edilmişti. Bilhassa Keynes'in Kapitalist Piyasa Ekonomisinin, muayyen bir olgunluk safhasına eriştikten sonra, kronik işsizliği doğurmak temayüllerini taşıdığını belirtmesinden sonra, depresyona fazakârlar sistemin bir bütün olarak işleyişi bakımından müstakar olmadığından endişe etmekte birleşiyorlardı. Bilhassa büyük buhranın teşkil ettiği acı tecrübe ile bu korku harp sonunu da umumî bir hal almıştı. İş adamları kendi teşebbüs politikalarını buhran ihtimalini göz önünde tutarak ayarlamakla beraber, Amerikan iş âleminin an'anesine uyarak, bu korkularını açığa vurmuyorlardı. Bu husustaki endişeleri açığa vuran çiftçiler, işçiler, aydınlar ve hükûmet çevreleri idi.

Keynes Kapitalizmin bir bütün olarak işleyişini izah için teoriye yeni görüşler getirmiştir. Bu bakımdan onun fikirlerini benimsiyen Galbraith, Keynes'in getirdiği yeni fikirleri şöyle hülâsa ediyor: Efektif talebin yekûn arz fiyatından gerek az olması (depresyon), gerekse fazla olması (enflasyon) arızı haller değildir. Serbest olarak işleyen bir kapitalist ekonomi için bu iki hal de en az efektif taleple yekûn arz fiyatının müsavatı (tam istihdam) kadar normaldir. Müellife göre Keynes'in Teorik sistemi ile Klâsik Teori arasındaki başlıca fark tasarruf, faiz haddi ve yatırım arasındaki üçlü münasebetin farklı telâkkisindedir.

Buhran sırasında Keynes'in teorisinden istihraç edilen politika tedbirleri liberaller tarafından tam aranan tedbirlerdi ve onlar tarafından süratle benimsenmiştir. Buna mukabil iş âlemi, bilhassa bu tedbirlerin tatbikinin devletin ehemmiyet ve nüfuzunu arttıracacağı düşüncesi ile bunlara hiçbir zaman ısınmamıştır. En garibi muhafazakâr iş adamlarının teknik ve sosyal değişmelere farklı farklı ölçüler tatbik etmeleridir. «Eğer bir adam daha iyi bir fare kapanı yapmak çarelerini ararsa teşebbüs ruhunun ta kendisini temsil eder. Eğer daha iyi bir cemiyet meydana getirmek için uğraşırsa akıldan malûl olması muhtemeldir (84).» Galbraith bu ifadesi ile farklı standartların mevcudiyetine işaret ediyor. Bu tezadı ve son senelerde Amerikanın kültürel hayatında sebep olduğu boşluğu Müesseseci İktisadın kurucuları daha çok evvelden farketmişlerdi: «Bu kültürel boşluk süratle değişen sanayi teknolojisi ile gayet ağır değişen iktisadî-siyasî yapının intibaksızlığından doğuyordu. (6)»

Keynes'in fikirlerinin muhafazakâr muhitlerde çekingenlikle karşılanmasının muhtelif sebeplerini müellif şu şekilde sıralıyor:

Oligopolün büyük ölçüde mevcut olduğu bir ekonomide, ister kabul edilsin ister edilmesin, büyük teşebbüs ve onu idare edenler iktisadî nüfusahsî servet, şöhret) sosyal itibar vasıtasıdır. Kimse ona başkasının sahip

(6) Grouchy a.g.e. sayfa 557

za sahip olmıya başlamaktadırlar. İktisadî nüfuz herşeyden fazla (meselâ olmasını istemez. Devletin rolünün depresyona mani olucu politikalarla genişlemesi, iş adamlarının iktisadî nüfuzu âmme otoriteleri ile paylaşmalarını gerektiriyor. Bunun için bu politikaları hoş karşılamıyorlar.

Tutumluluk büyük bir süratle gelişmiş olan bu iktisadî muhitte itibardadır. Halbuki Keynes'in tahlilleri, buhranın bir sebebinin de aşırı tutumluluk olduğunu göstermiştir. Onun fikirleri bu bakımdan da şüphe ile karşılanmaktadır. (86)

Gayri müsavi gelir dağılışının ve yüksek kârların bir mesnedi, muayyen ölçülere göre meşruiyet bir tarafa, yatırıma giden tasarrufların yapılmasına imkân vermeleri dolayısıyla iktisadî gelişmeyi temin etmele-ridir. Keynes ise, politika tavsiyelerinde gelir dağılışı üzerinde fazla durmamakla beraber, nazarı tahlilleri ile, çok gayri müsavi bir dağılışın depresyon doğurucu tasarruf arzularına yol açmak ihtimalini ortaya koyup, doğrudan doğruya gelir dağılışı meselesini ele alan radikal fikirlere bir silah daha temin etmiştir. Onun fikirlerine karşı, statükonun muhafazasına taraftar muhafazakâr çevrelerdeki antipatinin bir sebebi de budur. (86)

Galbraith kapitalist ekonominin bir bütün olarak istikrarla işleminde Keynes'in politika tavsiyelerine inanmaktadır. Bu fikirlerin bütün çevrelerce ve hükûmetçe benimsenmesinin onun bu sistem için düşündüğü devamı muvazeneyi teminde mühim bir rolü olacaktır.

IV

Müellif bu iktisadî sistem hakkındaki nihaî hükmünü vermeden evvel, oligopolün hâkim piyasa şekli olması ile alâkalı bir iki hususu daha belirtiyor. Tenkitlerimizden en mühim iki tanesinin bu hususlarla bilhassa alâkalı olması dolayısıyla bunları biraz teferruatlı olarak inceliyelim.

Oligopolün mevcut bulunduğu bir piyasada faaliyet gösteren büyük teşebbüsler fiyat rekabeti yapmazlar. Bu rekabet çok aşırı hadlere varabileceğinden teşebbüslerin hepsi için zararlı olur. Bazı hallerde fiyat rekabetinden kaçınmak maksadı ile aralarında hususî bir anlaşma yaparlar. Anlaşma mevcut olmasa bile teamül fiyat rekabetinden kaçınılması yolundadır. Piyasanın daha büyük kısmını ele geçirmek için veya mevcut müşterilerin uzaklaşmasını önlemek için teşebbüsler arasındaki rekabet reklâmla yapılır. İşte oligopollerle ve inhisarcı rekabetin diğer şekilleri ile birlikte reklâm Amerikan ekonomisinde çok mühim bir yer işgal etmeğe başlamıştır. Oligopolün varlığını ilk defa farkedene ve teorisini yapan yazarlar, bilhassa aşırı reklâmcılık temayüllerinden bahsetmişler ve bunun kaynakların israfının bir misâli olarak göstermişlerdir. Galbraith ise, bizatihi reklâm için bazı fonksiyonlar bulacak ve onu bunlara istinaden müdafaa edecek yerde, garip bir şekilde, Amerikadaki teknik gelişmenin

sağladığı refah seviyesinin bu israfa katlanabilecek kadar yüksek olduğu mülâhazasıyla reklâmı haklı çıkarmaktadır. Ona göre bir memleket fakir olduğu zaman reklâm için yapılan masraf israftır. Ve ancak en temel ihtiyaçları tatmin edilebildiğinden ve bunlar da az çok standard olduğundan reklâmın yeri de yoktur. «Halkı ikna etmek ihtiyacı ve fırsatı, ancak gelir, halkın âcilliğini kendiliğinden farketmediği, nisbeten az ehemmiyetli ihtiyaçları dahi tatmine kâfi olduğu zaman ortaya çıkar.» (103) Fertlerin gelirleri yüksek olduğu zaman «arzuyu idare eden fiziki değil, psikolojik mülâhazalardır» (107). Müellif Amerikanın eriştiği refah seviyesinin reklâm için yapılan masrafları haklı gösterebileceğini iddia ediyor. Ona göre reklâm düşmanlığı ilk defa başladığı zaman refah bu kadar yüksek değildi, henüz basit ihtiyaçlarını bile güçlkle tatmin edebilen büyük kütller vardı. Fakat bugün Amerikada, çok küçük bir grup hariç, herkes refah içindedir ve reklâm masraflarının sebep olduğu israfa büyük bir ehemmiyet atfetmek doğru değildir.

Müellifin israf olduğunu kabul ettiği reklâm masraflarını bu şekilde haklı göstermeye çalışmasının sebebini, Amerikanın iktisadî sistemini tetkik ederken bu memleketin dış dünya ile olan iktisadî ve siyasî münasebetlerini tecrit etmesinde aramak lâzım. Gerçi bu tecritin yapıldığı açıkça ortaya konmamaktadır. Fakat kitapta Amerikanın dışında olanlara ve bunların muhtemel tesirlerine dair tek bir satır bile yoktur. Önsözde sarahaten yapılan bir faraziye harbin olmayacağıdır. Harp olmasa bile Amerika ne iktisadî bakımdan ve hele ne de siyasî bakımdan dış dünyanın tesirinden masun addedilemez. Dünya Ekonomisinin istikrarı ve az gelişmiş memleketlerin iktisadî gelişmesi hakkında Birleşmiş Milletlerce hazırlatılan bütün raporlar iki meselede de Amerikan ekonomisinin birinci derecedeki ehemmiyet ve mesuliyetinden bahsederken, Amerikanın dünyanın dört büyük kıtasında hava ve deniz üstleri ve vatandaşlarının iktisadî alâkaları varken ve bu dev ekonominin aralıksız olarak tam kapasite ile faaliyette bulunabilmesi için dış dünyadan ithal edilecek ham maddelere ihtiyacı süratle artarken, bunları nazarı itibare almadan yapılan bir tahlilin tam doğru ve katî neticeler veremeyeceği açıktır. Reklâmın sebep olduğu israf yalnız Amerikan Ekonomisi bakımından ele alındığı zaman haklı gösterilse bile, siyasî ve iktisadî mukadderatların bağılılığının gittikçe sıkılaştığı bir dünyanın iktisadî ve hayat seviyesi bakımından ele alındığında bu lüks haklı çıkarılamaz. İnsanî mülâhazalar bir tarafa, sırf geri memleketlerin pek çoğundaki halk oyunu Komünist propogandasından masun bulundurmak için bu memleketlerdeki iktisadî gelişmenin adama-kıllı süratlendirilmesi icap etmektedir. Amerikanın tabii fonksiyonu geçen asırda İngilterenin ifa ettiği fonksiyondur: geri memleketlere sermaye yatırımı. Tabii dış yatırımın problemleri geçen asırdakine nazaran bir hay-

li değişmiştir. Geçen asır gizli ve açık müstemlekecilğin irtifama eriştiği devre idi. Geri memleketler halkına sermaye yatırımı ile beraber siyasî kontrolleri de kabul ettirmek kabildi. Fakat Endonezyadan Cezayire kadar yerli halkların kaynaştığı bir dünyada, siyasî kontrollerin iktisadî menfaatleri garanti altına alması gittikçe güçleşmiştir. Mesele, geri memleketlerdeki yatırımın gelirlerinin bu yatırımı yapanlarla geri memleketlerin halkının çoğunluğu arasında paylaşılması meselesidir. Siyasî kontroller tesis edilebildiği zaman bu paylaşmada yatırımı yapanlar ağır basabilmektedir. Uzun bir zaman geçmesine rağmen bilhassa limanlarda ve zengin ham madde kaynaklarının civarındaki aşırı gelişmeye mukabil bu memleketlerin halkının büyük kısmının hayatında gözle görülür bir değişiklik olmamaktadır. Aslında dış ticaret teorisi bakımından bu kabil dış yatırımları ve onu takip eden ham madde mamûl madde ticaretini milletlerarası yatırım ve milletlerarası ticaret olarak kabul etmek bile doğru değildir. Vuku bulan sadece büyük sanayi memleketinin hudutlarını denizaşırı ülkelerin hayat damarlarına doğru genişletmesidir. Fakat bilhassa ikinci cihan harbinden beri milletlerarası iktisadî münasebetlerin içinde cereyan ettiği muhitin müesseselerinde büyük bir değişiklik husule gelmiştir. Geri memleketlerin halk oyuna bu iktisadî münasebetleri eskı kıyafet ve muhtevaları ile kabul ettirmek imkânı kalmamıştır. Yatırım yapabilecek fazlaya sahip ileri sanayi memleketlerinin müessesesevî muhitinde de mütenazır bir değişme ve anlayış vuku bulmazsa dünya çapında ahenkli bir iktisadî gelişme ekonomisinin meydana gelmesi çok güç olabilir ve çok uzun zaman alabilir. Halbuki bizatihi bu mesele hür dünyanın maruz bulunduğu siyasî mücadelede en mühim rolü oynayabilecek olan âmildir. İşte Galbraith'in tahlillerinde zayıf bulduğumuz birkaç noktadan bir tanesi budur. Amerikan ekonomisinin dış dünya ile olan münasebetlerinin, bizatihi bu ekonomi üzerindeki tesirlerinin nazarı itibare alınmamış olması ve bu ekonominin başarısının bu bakımdan da kıymetlendirilmesine teşebbüs edilmemiş olmasıdır.

Buna mukabil müellif oligopolün hâkimiyetinin sırf Amerikan ekonomisinin iç işleyişi bakımından bir mahzuruna gayet yerinde olarak işaret etmektedir. Bazı endüstri branşlarında inhisarcı tesirlerle fiyatların yüksek olması ve bu sebepten de istihsalin optimum'un altında tutulabilmesi bu branşlarda istihdamın azalmasına ve boş kalan iş gücünün tam rekabetin cari olduğu sahalara gidip bu sahalardaki istihdamı aşırı hadde çıkarmasına sebep olur. Ziraî faaliyette daima tam rekabete yakın bir istihsal organizasyonu mevcut olduğundan, bu sahada fazla nüfus meselesi her zaman mühim bir meseledir (110). Bu suretle ziraatteki fazla nüfusun pre-kapitalist bir sisteme mahsus bir mesele olmadığı ve muhtelif sektörlerdeki piyasa organizasyonu ile alâkalı olduğu da anlaşılıyor.

Piyasaların ve istihsal prosesinin büyük kısmında oligopolün hâkimiyeti ile alâkalı olarak müellifin ortaya koyduğu diğer bir husus da teknik ilerleme ve ona yakinen bağlı olan iktisadî inkişaf ile oligopol arasındaki münasebetlerdir. Bir kaç temel ihtirâm sanayide büyük inkilâplara sebep olduğu devir geride bırakılmıştır. Yenilikler artık uzun ve masraflı laboratuvar mesaisini gerektirmektedir. Eğer muhit bir tam rekabet muhiti olsa idi, her biri çok küçük olan teşebbüslerin zayıf malî kudretleri dolayısıyla, yenilik maksadı ile yapılacak araştırmaların kendi çaplarına göre ağır olan masraflarına katlanmalarına imkân kalmıyacaktı. Bu suretle teknik ilerleme tamamiyle durmasa bile çok yavaşlıyacaktı. (91) Diğer taraftan tam rekabet muhitinde faaliyette bulunan küçük teşebbüsler bu masrafları göze alsalar bile, meydana getirdikleri yenilik neticesinde bunlardan istifade edecekleri şüpheli idi. Bu teşebbüslerin fiyata hâkimiyetleri yoktur ve piyasadaki hisseleri ehemmiyetsiz derecede küçüktür. Yeni bir metodla masraflarda husule getirdikleri indirme diğer bir sürü küçük teşebbüs tarafından süratle adapte edilebilir. Bu, piyasa fiyatının düşmesine sebep olur. Yenilik yapan teşebbüsün katlandığı ağır araştırma masraflarını çıkaramaması ve ziyan göstermesi bile ihtimal dahilindedir. İnhisarçı rekabette ise teknik yenilik reklâm gibi teamülen meşru sayılan bir rekabet vasıtasıdır. Teşebbüsün yenilik getirmesi ve hamleci olması ona itibar sağlar. (95) Teşebbüsler büyük teşebbüsler olduklarından teknik yenilik için gerekli araştırmaları finanse edebilecek durumdadırlar. Müellife göre Amerikan tecrübesi, teknik yenilik için, bilhassa oligopolün mevcut bulunduğu bir muhitte faaliyet gösteren büyük teşebbüslerde kuvvetli bir temayülün mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Tam rekabetin mevcut bulunduğu ziraatte münferit çiftçi kullandığı istihsal metodlarını kendiliğinden değiştirmez. Bu sahada bütün yenilik âmme otoritelerinin tecrübe ve araştırma istasyonları sayesinde elde ediliyor (95). Öte yandan «İktisadî İş Birliği İdaresi tarafından Amerikaya davet edilen yabancı ziyaretçiler, Savcıların inhisarçı tatbikatı ortaya çıkarmak üzere gittikleri teşebbüsleri ziyaret ediyorlar. (97) Çünkü yenilik bu kabil teşebbüslerde doğup yaşıyor. Müellif teknik yenilik bakımından petrolle (oligopol) kömür madenciliği (tam rekabete yakın) arasında mukayeseler yapıyor. Bu husus da vardığı netice şudur: inhisarçı rekabet bazı israflara sebep olmakla beraber, temin ettiği teknik yenilikler ve bunları takip eden iktisadî inkişaf, bu israfları telâfi edebilir. «Tam rekabet modelinin ideal fiyat ve istihsal muvazenesine erişebilmek için, teknik değişmeden vaz geçmemizin gerektiği muhakkak gibidir.» (93)

Mukayeseyi katıksız bir tam rekabet modeli ile yaptığımız zaman bu neticenin çıkarılması tabiidir. Yalnız bizzat müellifin ziraat hakkında verdiği misal hem tam rekabeti muhafaza edip, hem de tekniğin sağladığı maksimuma erişmenin kabil olduğunu gösteriyor. Bunun için yapılması

icap eden yegâne şey ziraate olduğu gibi araştırma fonksiyonunun sosyal bir fonksiyon olarak kabul edilmesidir. Bu, oligopoldeki teşebbüslerin yenilik meydana getirme prosesi esnasında sebep oldukları sosyal israfların da önüne geçer. Aynı neticeye ulaşmak gayesi ile birden fazla gayret sarfedilmez. Amme otoritesinin meydana getirdiği buluşlar derhal bütün teşebbüslerin istifadesine açılarak, bunların süratle ve geniş ölçüde netice vermesi temin edilir. Teşebbüslerin araştırmalarda diğerlerinin vardığı neticeleri öğrenmeden ilerlemeleri bazı hallerde pek az farklı mahsullerle piyasaya çıkmalarına ve bu farklılara dayanarak piyasadaki hisselerini genişletmek için satış ve reklâm faaliyetlerini arttırmalarına sebep olabilir. Nihayet en hatalı bulduğumuz, müellifin, ihtira beratlarının büyük teşebbüsler tarafından mevcut yatırımlarını kıymetten düşürmesi ihtimaline binaen tatbik edilmemesinin fazla ehemmiyetli bir yer tutmadığı yolundaki fikridir. Bu hakikaten doğru olabilir. Ancak şu sebeble: daha başlangıçta araştırmalar teşebbüsün mevcut teknik sermayesi göz önünde tutularak tanzim edilecektir. İstihsalin teknik organizasyonunda mekanik ihtisaslaşmanın derecesi ilerledikçe, yeni buluşların mevcut yatırımları kıymetten düşürmesi ihtimali yükselir. Bunun için uzun devrede büyük teşebbüsler tarafından yapılan teknik ilerlemenin teknik potansiyalitenin bir hayli dúnunda olması bile beklenebilir. Yenilik meydana getirici araştırmalar sosyalize edildiği takdirde, teknik sermayenn büyük bir yer tuttuğu endüstri dallarında, teknik buluşlardan mütevellit kıymet kayıplarına karşı amme otoritesinin yardımı ile bir sigorta da ihdas edilebilir.

V

Başlıca endüstrilerde oligopolün hâkim olmasının asıl neticesi kaynakların muhtelif sahalar arasında dağılmasında görülür. Bu endüstrilerde büyük teşebbüsler inhisarcı bir kontrole sahip bulduklarından, gerek faktör gerekse mahsul piyasalarında fiyatlar üzerine tesir icra edebilirler. Bu tesir faktör piyasalarında fiyatları alçak tutmak, mahsul piyasalarında ise fiyatları yüksek tutmak ve istihsal hacmini kapasitenin altında bulundurarak aşırı kârlardan istifade etmek şeklinde işler. İşte bu tatbikatın kaynakların muhtelif sahalar arasında dağılması bakımından verdiği netice, tam rekabet modelinden bir hayli inhiraf edebilir. Tam rekabet halinde elde edilen netice sosyal refahın standardı olarak kabul edildiği için, piyasada inhisar kuvvetinin mevcudiyeti sosyal refahın aleyhine addedilmek icabeder. Nitekim bu mülâhazayla tröstleri ortadan kaldırmak için çıkarılmış kanunlar oligopolün mevcut bulunduğu endüstrilere de tatbik edilmiştir. Amme otoritesi inhisarcı tatbikatla tanzim ve müdahale suretiyle de mücadeleye çalışmıştır. Müellife göre ise, ekonominin kendi kendisine geliştirdiği tabii bir takım kuvvetler oligopolü teşkil eden büyük teşebbüslerin inhisarcı durumlarını istismar etmelerine mani olur.

Klâsik tam rekabet teorisine göre teşebbüsün hareketlerini kontrol edici kuvvet piyasanın yine aynı tarafından, yani rakip teşebbüslerden geliyordu (117). Oligopolde de piyasanın aynı tarafındaki teşebbüsler arasında bir rekabet cari olabilir. Yalnız bu rekabet tam rekabette olduğu kadar müessir değildir. Zimnî anlaşmalarla fiyatları yükseltmek kabildir. Bu suretle daha başlangıçtan inhisarcı kontrollerle piyasada tesir icra edebilecek iktisadî amillere «aslî kuvvetler» adı verilebilir. Galbraith aslî iktisadî kuvvetlerin mevcut bulunduğu hallerde, piyasanın aksi tarafında da telâfi edici iktisadî kuvvetlerin temerküz edeceğini ve teşkilâtlanacağını ileri sürüyor. «Hususî iktisadî nüfuz, bu nüfuza maruz olanların meydana getirdikleri karşı iktisadî nüfuz tarafından kontrol edilir. (118)» Bir teşebbüsün inhisar kuvvetine sahip olması ve bunun neticesinde aşırı kârlar elde etmesi satış yaptığı müşterilerini kendilerini istismara karşı korumak ve inhisar kudretinin diğer sahalarda elde ettiği kazançları onunla paylaşmak için gerekli iktisadî kuvveti meydana getirmeye teşvik eder. Öte yandan bir teşebbüs faktör piyasalarında inhisarcı bir nüfuz icra ettiği zaman, bu piyasaların karşı tarafında, yani arz tarafında bu kabil telâfi edici iktisadî kuvvetler teşkilâtlanır. «Piyasa kuvvetinin mevcudiyeti onu telâfi edici diğer bir kuvvet merkezinin meydana gelmesine sebep olur» (119). Kuvvetli satıcının kontrolü kuvvetli alıcı tarafından, kuvvetli alıcının kontrolü kuvvetli satıcı tarafından yapılır.

Telâfi edici iktisadî nüfuzun en iyi misalini büyük teşebbüslerin faaliyette bulunduğu endüstrilerdeki iş gücünün teşkilâtlanmasında görmek kabildir. Amerikada işçi sendikaları umumiyetle inhisarcı temayüllerin bulunduğu endüstrilerde kuvvetlidir. Ziraat işçileri hiç bir zaman kuvvetli sendikalar kuramamışlardır.

Mahsül piyasalarındaki telâfi edici nüfuza gelince, bu ekseriya istihsal faaliyeti ile satış faaliyetinin ayrı ayrı teşebbüsler tarafından sağlanmasından doğar. Ortodoks iktisat teorisi müstehlikle müstahsil arasında menfaatleri müstahsilinkinden ziyade müstehlikinkine yakın bir aracının, perakendecinin, mevcudiyetine fazla ehemmiyet vermemiştir. Ancak müstehlikin eline geçmiş malı iktisadî bakımdan mamûl madde saymak temayülü, perakendecinin de bilhassa müstahsil katagorisi içinde mütalâa edilmesine sebep olmuştur. Halbuki müstahsillerle perakendecilerin menfaatleri arasında ahenkten ziyade zıddiyet vardır. Meselâ «perakendecinin gayesi bilhassa satış hacmini arttırmaktır. Yüksek devir stoklardan doğan riski azaltmakta en mühim âmildir. Yüksek satış hacmi perakendecinin ticarî itibarını da arttırır, satış hacmi kâr seviyesini tayin eden unsurlardan biridir. Alçak fiyatlar bütün perakendeciler tarafından satış hacmini arttırmakta ve idame etmekte başlıca vasıta sayılır.» (124) İşte bu sebepten Galbraith istihsalde bulunan büyük teşebbüslerin fiyat arttırma

temayüllerine perakendeciler tarafından mukavemet edileceği fikrinde-
dir. Oligopoller iktisadî nüfuza malik oldukları için perakende ticarete,
yani karşı tarafta da, telâfi edici nüfuz teşekkül eder. Perakendeciler bu
telâfi edici iktisadî nüfuzu kullanarak müstahsillerin fiyatlarında indirme
temin edebilirlerse bu kendi kârlarını arttırır. Bu suretle müellif mahsul
piyasalarında talep tarafında iktisadî nüfuzun meydana gelişini izah et-
mekte ve buna dair misâller vermektedir. Bu misâllerin en ehemmiyet-
lisini perakende ticaret sahasında bütün Amerikayı baştan aşağı kateden
binlerce şubeye sahip büyük perakende ticaret teşebbüslerinin doğuşu teş-
kil ediyor.

Ancak her iktisadî faaliyet sahasında aslî ve telâfi edici iktisadî
kuvvetlerin bu şekilde muvazeneye gelmeleri beklenemez. Meselâ mesken
inşaatçılığında iş, gücü piyasasının arz tarafındaki kuvvetli sendikalar as-
lî bir iktisadî nüfuzu ele geçirmişlerdir. Buna mukabil bu endüstrideki
müteşebbisler ekseriya malî kudretleri zayıf küçük müteahhitlerdir. Bun-
lar işgücünün aslî iktisadî nüfuzuna karşı telâfi edici bir iktisadî kuvveti
geliştirememişlerdir (130).

Telâfi edici kuvvetlerin tarihi gelişmesine misal olarak müellif zi-
raatteki durumu oldukça teferruatlı olarak tetkik etmektedir. Çiftçiler ge-
rek faktör piyasalarında (işgücü hariç), gerekse mahsul piyasalarında as-
lî iktisadî nüfuzun tesiri altındadırlar. Bu iktisadî nüfuzlarla mücadelele-
rinin ilk safhasında onları ortadan kaldırmak veya hiç olmazsa âmme oto-
ritelerinin tanzimine tabi tutmak gayesini gütmüşlerdir. Bunda fazla bir
muvaffakiyet elde edemeyince kendilerini müdafaa için telâfi edici bir ik-
tisadî nüfuzu kurdukları mübayaa ve satış kooperatifleri ile kazanmaya
çalışmışlardır. Bunlardan mübayaa kooperatifleri daha fazla muvaffak ol-
muştur.

Asli ve telâfi edici iktisadî kuvvetlerin işleyişi ve birbirlerine na-
zaran durumları konjonktüre göre değişir. Enflasyon prosesi esnasında
satıcılar kuvvetli, müşteriler zayıf durumdadır. Bu sebepten fiyatların art-
tırılmasına karşı fazla bir mukavemet gösterilmez. Mahsul piyasalarında
telâfi edici iktisadi kuvvet ancak talebin zayıf olduğu gerileme devirlerin-
de iş görebilir. Buna mukabil işçi sendikaları ile büyük teşebbüslerin karşı
karşıya buldukları faktör piyasalarında talebin endüstriyel kapasiteden
az olduğu devirlerde sendikaların telâfi edici kuvvetleri müessir olmaz.
Esasen bu devirlerde sendikaların inhisarcı teşebbüslerle paylaşabilecek-
leri aşırı kârlar da yoktur. Talep kuvvetli olduğu zaman ise teşebbüsler
ücret arttırma taleplerini müsait karşılarlar. Çünkü fiyatları arttırarak
kâr marjini muhafaza etmek kabildir (138). Müellifin bu izahlarına ilâve
olarak, enflasyon devirlerinde, işçi teşkilatlarını arasındaki tesanüt de pek
kuvvetli olmadığı zaman, bu endüstrideki teşebbüs ve iş gücünün menfaat-

lerinin ekonominin geri kalan kısmına karşı birleşebileceği söylenebilir. Bu takdirde yarış, işgücü ile teşebbüs arasında bir "pazarlık kuvveti" mücadelesi olmaktan ziyade, farklı farklı endüstriler arasında fiyatları ve ücretleri daha evvel ve daha fazla yükseltebilmek maksadı ile yapılan bir yarış haline gelir.

Müellif telâfi edici iktisadî kuvvetlerin gelişmesinde devletin rolünü de tetkik ediyor. Devletin iktisadî nüfuzlara karşı her hangi bir politika takip edebilmesi için bunlardan asli olanlarla telafi edici olanları ayırd etmesi lâzımdır. Eğer her iktisadî kuvvet merkezini ortadan kaldırmak gayesi ile bir politika takip edilirse bazı hallerde yeni teşekkül etmekte olan telâfi edici iktisadî teşkilâtlanmanın yok edilmesi ve bu sahada müşterilerin veya satıcıların, durumu çok muhkem olan asli iktisadî nüfuzun merhametine terkedilmesi kabildir. (145) Amerikan tatbikatını bu bakımdan tahlil eden müellif bazı hallerde politikanın yanlış istikametler aldığına (tröstlere karşı kabul edilmiş kanunların işçi sendikalarına tatbiki), fakat umumiyetle çiftçi ve işçilerin büyük teşebbüse karşı telafi edici bir kuvvet geliştirmelerine hizmet edecek şekilde işlediğine işaret ediyor. Bu sayede evvelce ezilmekte olan bu iki grubun refah seviyesinde son senelerde farkedilir bir yükselme olmuştur (152). Müellife göre bu bakımdan Amerikada devlete düşen vazife henüz telâfi edici bir kuvvete sahip olmayan ziraat işçileri, öğretmenler ve büro memurlarının bunu geliştirmelerine yardım etmektir (154).

VI

Müellifin telafi edici iktisadi nüfuz mefhumuna atfettiği ehemmiyet yerinde olmakla beraber bilhassa iki mühim hususda bu kuvvetin işleyememesi ihtimali mevcuttur. Bir kere telâfi edici iktisadî kuvvetin ilk müstahsille nihai müstehlik arasında mutavassıt piyasalarda işlediği ileri sürülmektedir. İnhisarçı tatbikata karşı müstehliklerin bizzat sahip oldukları bir telafi edici kuvvetten bahsedilmediğine göre, satıştaki teşebbüsler bu tatbikatı müstahsil istikametinde olduğu gibi pek alâ müstehlik istikametinde de kullanabilirler. Bunun için satış hacmini arttırmakta fiyatları düşürmek yerine reklâma başlıca vasıta olarak bakmaları kâfidir. Bu takdirde müellif belki müstehliklerin kooperatifleşmek suretiyle telâfi edici bir iktisadî nüfuz kazanmaya çalışacaklarını ileri sürecektir. İkinci bir husus da temerküzün müşahede edilen yegâne vakıa olmadığıdır. Ekonominin bir diğer hadisesi, her iki istikamette şakulî ve ufkî tamamlanmadır. Tamamlanma ilerlediği nisbette ve hele bu ilerleme bazı sahalarda olduğu gibi nihai mahsul piyasası istikametinde geliştiği nisbette telâfi edici nüfuzun fiyatları alçak tutmaktaki rolü azalacaktır.

Buna mukabil telâfi edici nüfuzun gittikçe tesirini arttırması beklenebilecek olan bir saha işgücü piyasasının arz yönüdür. İşgücünün teş-

kilâatlanması ve oligopol'e karşı kendini müdafaa etmesi kapitalizmin yeni muvazene unsurudur. Enflâsyon sırasında müstehlik olarak yüksek fiyatlara karşı kendilerini müdafaa edemiyen işçiler, faktör satıcısı olarak gelirlerini yükseltmek suretiyle bunu temin edebilirler. Buradaki yegâne güçlük evvelce de işaret etmiş olduğumuz gibi, endüstriler arasında bir yarışın başlaması temayülleri ve her endüstride teşebbüsle işgücünün ekonominin diğer kısımlarına karşı ittifak etmeleri ihtimalidir. Bütün endüstrilerdeki sendikaların şeklen merkezi bir teşkilâta bağlı olmaları bu ihtimalin mevcut olmayacağı fikrini uyandırıyor. Ancak şekli bağlılık kâfi değildir. Eğer işçi hareketinin an'anesinde bu sınıfın bir bütün olarak tabii tesanüdü mevcut değilse, bahsetmiş olduğumuz ihtimal yine varid olacaktır. Bu takdirde talep elâstikiyeti zayıf ihtiyaç maddelerinin istihsalinde faaliyette bulunan endüstrilerdeki işgücü enflâsyon prosesine karşı kendini koruyabilecek ve enflâsyonun büyük yükü henüz teşkilâatlanamamış işgücü ile yüksek talep elâstikiyeti olan maddeleri istihsal eden endüstrilerdeki işgücü ve teşebbüsün omuzlarına yüklenecektir.

Amerikanın iktisadî sistemi hakkında yaptığı tetkiklerin neticesinde Galbraith, sistemin bir bütün olarak yaşama kabiliyetine haiz bulunduğunu ileri sürüyor. Ona göre devlet efektif talebi müstakar tutmak için bir takım «makro» kontrolleri tatbik etmeği üstlendiği ve bunlarla tam istihdamı idameye muvaffak olduğu takdirde, her sahada aslî iktisadî nüfuzlarla telâfi edici iktisadî nüfuzlar muvazeneye erişecekler ve bu, iktisadî sistemin temellerini sarsacak aşırı gelir ve servet farklılıklarının meydana gelmesini önleyecektir. Müellife göre devletin yüksek hayat seviyesine erişmiş bir memlekette «mikro» iktisadî kararlara fazlaca girişmesi doğru değildir. Bu sahada onun fonksiyonu aslî iktisadî kuvvetlerin temerküz ettiği yerlerde piyasanın karşı tarafı ile ittifakını ilân ederek ve o tarafı destekliyerek telâfi edici iktisadî kuvvetlerin gelişmesini temin etmektir. Bunu yapabildiği takdirde bu kuvvetlerin karşılıklı pazarlığı ile sistem bir muvazeneye erişecek ve onu devam ettirmek temayüllerini taşıyacaktır.

Bu fikirlerin son senelerin hadiselerini doğru olarak aksettirdiğine ve bu hadiselerden çıkarılacak tabii neticelere vardığına şüphe yoktur. Hakikaten piyasalarda iktisadî kuvvetlerin teşkilâatlanması ve âmme otoritesinin bir taraftan ekonominin bir bütün olarak tam istihdam seviyesinde faaliyette bulunması için gerekli «makro» politika tedbirlerini alırken, diğer taraftan kendi nüfuz ve tanzim selâhiyetini piyasanın teşkilâatlanmakta geri kalmış ve pazarlık kuvveti zayıf tarafını iltizam edecek şekilde kullanması ile yaşama kabiliyeti taşıyan bir muvazeneye varılabilir. Fakat âmme otoritesinin bunu yapmaması ihtimali de vardır. Kendisinin de belirtmiş olduğu gibi, «yüksek refah seviyesinin umumî olduğu bir cem-

yette muhafazakâr fikirler revaç bulur, politika sahnesini muhafazakâr siyaset adamları işgal eder» (12). Enflâsyonun esas problemi daima mevcut ve kaçınılmaz bir yükü, muhtelif gelir grupları arasında taksim etmektir. Enflâsyonla birlikte mevcut olan darlık çok kere ortadan kaldırılmaz nevindedir. Enflâsyona karşı takip edilen politika tedbirlerinin gayesi, bu darlığı olduğu gibi ortadan kaldırmaktan ziyade katlanılacak fedakârlığı âdil olarak taksim etmektir. Bu husustaki adalet ölçüleri kıymet hükümlerine bağlıdır. Siyasî sahada muhafazakâr fikirler hâkim olduğu zaman bu kıymet hükümlerinin aslî iktisadî nüfuzları iltizam edecek neviden olması da ihtimal dahilindedir. Böyle bir durumda siyasî ve iktisadî sistem bakımından cemiyet için üç yolun mevcut olduğu düşünülebilir. Bunlardan birincisi, âmme otoritesinin aslî iktisadî nüfuzları iltizam etmesi, sosyal refahın azalması, gelir dağılışı adaletsizliğinin ortaya çıkması, halk oyunun muhafazakâr fikirlerden liberal fikirlere doğru kayması ve bunu önlemek için âmme otoritesinin siyasî kontrolleri sıkılaştırması ve siyasî hürriyetleri tahdid etmesi, yani faşizm. İkincisi, bütün bu prosenin süratle cereyan etmesi, memnuniyetsizliğin çok artması, ihtilâl, amele diktatörlüğü ve siyasî hürriyetlerin yine tahdidi, yani komunizm. Üçüncüsü ise Galbraith'in tadil edilmiş kapitalizmi, hem siyasî hürriyetlerin hem de yaygın sosyal refahın idamesine ve enflâsyonun kaçınılmaz sıkıntısının adil bir şekilde paylaşılmasına imkân veren mutavassıt yol. Amerikanın bu üç yoldan hangisine teveccüh edeceğini zaman gösterecektir.

Müellif kitabını önce New Deal'i, sonra da Fair Deal'i takip eden bir zamanda yazmıştır. Bu devrenin hadiselerine bakarak vardığı neticelere iştirak etmemek ve ileri sürdüğü şekilde tadil edilmiş bir kapitalist ekonominin hakikaten devamlı bir muvazeneye erişebileceğini düşünmemek kabîl değildir. Yalnız müesseseci iktisadın an'anesine sadık kaldığı takdirde vardığı neticeleri mutlak neticeler saymaması ve halâ cemiyetin müesseselerindeki değişikliklerin iktisadî ve siyasî sistemde meydana getirebileceği tadilatı takip etmesi icab eder. Onun bu devrede müşahede ettiği müesseseler, değişmeden ve bilâkis durumlarını tahkim ederek devam edebilecekleri gibi, şu veya bu şekilde değişerek, iktisadî ve siyasî sistemi bahsetmiş olduğumuz iki ekstremden birine doğru da sürükleyebilirler.